

Véghseő Tamás:
**A MAGYAR GÖRÖGKATOLIKUSOK
MOZGALMA A DUALIZMUSKORI
MAGYARORSZÁGON**

A kora újkori egyházi uniók eredményeként a Magyar Királyságban a 18. század utolsó harmadára kialakult egy görögkatolikus egyházszerkezet. Az elsősorban ruszin nemzetiségű görögkatolikusok a Munkácsi Egyházmegyéhez tartoztak, melyből 1818-ban az Eperjesi Egyházmegye jött létre.

Az erdélyi és partiumi, többségében román nemzetiségű görögkatolikusok az 1721-ben felállított Fogarasi és az 1777-ben alapított Nagyváradi Egyházmegyében, valamint a román görögkatolikus metropolia 1853-as felállításával létrehozott Szamosújvári és Lugosi Egyházmegyében éltek. A délvidékre települt ruszinok számára az 1777-ben alapított Kőrösi Egyházmegye adott egyházkormányzati kereteket.

A szláv többségű egyházmegyéekben a liturgikus nyelv az ószláv volt, míg a román görögkatolikusok az anyanyelvüket használták a templomi szolgálatok során. Az ezekben az egyházmegyéekben élő magyar identitású görögkatolikus közösségek kialakulásában fontos szerepet játszottak azok a népszerűmozgások, melyek a török háborúk korában kezdődtek el, és a török kiűzése utáni időszak újratelepítéseihez kötődtek. A magyar görögkatolikusok legősibb területe, a történelmi Szabolcs vármegye falvainak többsége a 16–17. század során elnéptelenedett. Alekszej Petrov orosz történész kutatásaiból tudjuk, hogy a lakosság jelentős része a harcok elől északra, a mai Kárpátalja területére menekült, ahol nyelvet és rítust cserélve ruszinná és bizánci szertartásúvá vált. A 18. század első felében Szabolcs vármegye falvait – többek között – ruszinokkal telepítették újra, akik között jó eséllyel találhatjuk meg a korábban innen elmenekültek leszármazottainak neveit. A szabolcsi falvak új lakóinak vallását felvette az ott talált maradék magyar lakosság is, mely az új, görögkatolikus közösségnek átengedte a település középkori templomát, amennyiben az épen maradt. A hétköznapi nyelvhasználat területén viszont az őslakosok nyelve lett az uralkodó: az új lakosok átvették a települések, a dűlők, rétek, patakok stb. neveit.² Sőt, néhány évtizeden belül már a templomi nyelvhasználat területén is megjelent a magyar nyelv iránti igény. A 18. század végén egymás után születtek a magyar liturgiafordítások, s több helyen a templomi prédikáció nyelve is a magyar lett.³

A magyar görögkatolikusok másik fontos központja Dél-Zemplén. A 16–17. század folyamán ez a térség is jelentős embervesztéseket szenvedett. Az itteni magyar görögkatolikus közösségek kialakulásával kapcsolatban Kónya Péter eperjesi történész kimutatta, hogy az 1670-es évektől kezdődően, majd 1711 után, amikor a térség rekatolizációja új lendületet vett, számos református magyar család lett görögkatolikus. Ezen túlmenően a vegyes lakosságú falvakba betelepített ruszinok közül sokan elmagyarosodtak, ahogyan a szabolcsi falvakban is.⁴



Az ungvári székesegyház

A magyar görögkatolikus közösségek között külön figyelmet érdemel Hajdúdorog, a Munkácsi Egyházmegye legnagyobb lélekszámú parókiája.⁵ A város ma is meghatározó vallási arculata a 17. század első éveiben alakult ki, amikor Bocskai István hajdúi telepedtek meg a térségben és Hajdúdorog városában. Bár a hajdúk és a hajdúvárosok többsége református vallású volt, Hajdúdorogon ortodox hajdúk jelentek meg, akiket „rácoknak” neveztek, ami arra utal, hogy a hajdúk közé javarészt az ország déli területeiről érkező csoportokról lehetett szó, akik nyelvüket nem, vallásukat azonban tovább őrizték.

A szabolcsi falvakhoz hasonlóan a 17. század folyamán Hajdúdorogot is jelentős veszteségek érték, ennek ellenére a mezőváros túlélte a vészterhes időket, és a térségben a bizánci rítusú kereszténység központjává vált. Történelmi okokból (Bocskai emlékezete) és a közeli református hajdúvárosok hatására Hajdúdorog lakóinak önazonosságában a magyarsághoz való ragaszkodás lényegi elemmé vált.

Szatmár és Bihar vármegye egyes részein a szabolcsiakhoz és a dél-zempléniekhez hasonló folyamatok zajlottak le román–magyar relációban. Egyes szabolcsi falvakba a ruszinok mellett románokat is telepítettek, akik a ruszinokhoz hasonlóan asszimilálódtak. A magyar görögkatolikusok eredetét vizsgálva tehát két forrást tudunk beazonosítani: a magyar etnikumú népesség áttérését a bizánci rítusra, valamint ruszin és román nemzetiségűek elmagyarosodását.

A magyar identitású görögkatolikus közösségek a 18. század végétől kezdődően törekedtek arra, hogy a szertartások végzésében a magyar nyelv használata teret nyerjen. Az 1790/1791. évi országgyűléssel kezdődő nemzeti ébredés mozgalma, melyben a magyar nyelv ápolásának programja kiemelt helyen szerepelt, a magyar görögkatolikusokra is hatást gyakorolt. Hajdúdorog parókusa, Bacsinszky András (1763-tól parókus, majd 1772–1809 között munkácsi püspök) a

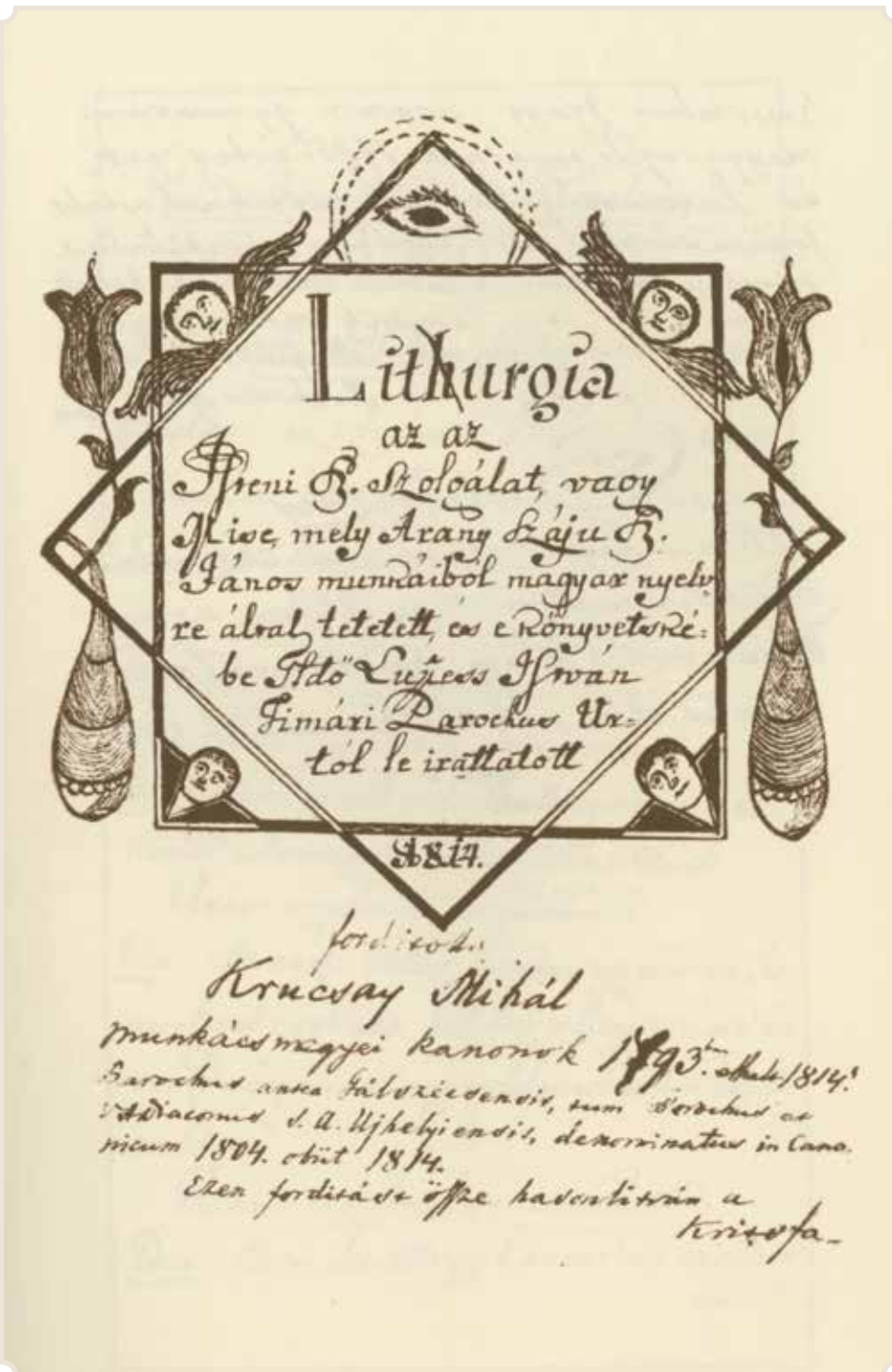
⁵ Udvari István, *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, Nyíregyháza, 1990, 119.

¹ MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

² Udvari István, Hajdani ruszin szórványok, in: Udvari István (szerk.), *Ruszinok a XVIII. században: Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Nyíregyháza, 1994, 95–122: 109–111.

³ Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1, 1778–1905* (Collectanea Athanasiana II/4/1), Nyíregyháza, 2014 (= Források, II/4/1), 51–55.

⁴ Kónya Péter, A zempléni magyar görögkatolikusok származásához, in: Alexandru Buzalic – Călin Ioan Dușe (szerk.), *Biserică și societate*, Cluj, 2015, 289–300.



A legrégebbi fennmaradt görögkatolikus liturgiafordítás 1814-ben készült átírata



A munkácsi kolostor

hagyomány szerint támogatta a magyar nyelv liturgikus használatát.⁶ Nem véletlen tehát, hogy Kritsfalusi György ungvári tanár, az első fennmaradt magyar nyelvű liturgiafordítások egyikének készítője neki ajánlotta munkáját 1795-ben. Az ajánlásban Kritsfalusi így fogalmazott: „... nem tsak a' miolta ezen Ungvár várossában szerentsém vagyon lakni, hanem máshelyütt is némelly jóakaróimtól ezen Munkának felvállalására minden módon ösztönöztettem.”⁷

Ez a megjegyzés arra utal, hogy az Aranyhajó Szent János-liturgia magyar nyelvű fordítására ekkor már egyértelmű igény mutatkozott a magyar anyanyelvű görögkatolikusok körében. A püspöki székhelyen tevékenykedő fiatal tanár valószínűleg éppen azzal a szándékkal készítette el fordítását, hogy főpásztori jóváhagyást nyerve az a hivatalos magyar nyelvű kiadás alapja legyen. A liturgia-fordítások azonban még hosszú évtizedeken át csak kéziratos formában terjedtek,⁸ nyomtatásban elsőként egy liturgikus szövegeket és magánimádságokat tartalmazó imakönyv jelent meg 1825-ben.⁹

A reformkori országgyűléseken a magyar nyelv használatának kiterjesztése érdekében hozott sorozatos intézkedések, melyek lezárásaként 1844-ben sor került a magyar nyelv államnyelvé nyilvánítására, cselekvésre ösztönözték a magyar görögkatolikusokat is. Ezekben az évtizedekben a vármegyék is sokat tettek a magyar nyelv műveléséért és terjesztéséért. Mindez azt eredményezte,

⁶ Udvari István, Bacsinzky András munkácsi és Tarkovics Gergely eperjesi megyéspüspökök kapcsolata Szabolcs vármegyével és a Hajdúsággal, Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv, 12 (1997), 137–160: 139.

⁷ A liturgiafordítás szövegét Sztripszky Hiador adta közre: Szabó Jenő – Sztripszky Hiador, *A görög-katolikus magyarság utolsó kálváriáútja, 1896–1912*, Budapest, 1913, 463–501. Lásd még: Dobos András, *A Szent Liturgia magyar nyelvű fordítása*, in: Terdik Szilveszter (szerk.): *Orcád világossága: Görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen, 2020, 392–393.

⁸ Két 19. századi kéziratos szerkönyv legújabb kiadása: Nyírán János, *19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábánbázáról* (Collectanea Athanasiana, II/2), Nyíregyháza, 2012.

⁹ *Imádságos könyvetske*, Kassa, 1825. Lásd még: Dobos András, *Imádságos könyvetske a' magyar oroszok' lelki hasznokra*, in: Terdik Szilveszter (szerk.), *Orcád világossága: Görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen, 2020, 392–394.

hogy a helyi közösségek szintjén a magyar nyelv használata egyre inkább a magyar nemzethez tartozás és az állam iránti lojalitás kérdésével kapcsolódott össze. Ezért a magyar görögkatolikusok egyre nehezebben tudták elviselni azt, hogy miközben magyarnak vallották magukat, és a hétköznapiakban magyarul beszéltek, a templomi szertartásokon használatos ósláv vagy román nyelv miatt a többségi társadalom megkérdőjelezte magyar identitásukat és lojalitásukat. A probléma lényegét és a magyar görögkatolikusok gondolkodását jól érzékeltetik azok a sorok, melyeket 1841-ben Hajdúdorog városának közgyűlése Pély-Nagy Gábornak, a Hajdú kerület főkapitányának írt: „...büszke öntudattal mondani merjük, hogy bár hitvallásunkra nézve ugyan oroszok vagyis tulajdonképpen egyesült görög szertartásúak – mindazonáltal testestül, lelkestül szint olyan magyarok vagyunk, mint a Római Katolikusok, Reformátusok vagy Evangélikusok, bár vallásuk Római, Helvét, vagy Ágostainak neveztessek.”¹⁰

A liturgikus nyelv iskolai oktatása ellenére egyre kevesebben értették a templomi szertartásokat, ami gyakorta a nevetségesség határát jócskán átlépő félrehallásokhoz vezetett. Például a liturgiában gyakran elhangzó szentháromságos formula elejét – „Otca i suina” („Az Atyának és Fiúnak [és Szentléleknek nevében. Ámen] – eltorzítva „Adsz-e szénát”-ként énekelték.

A magyar nyelv liturgikus bevezetésének kérdése első ízben az 1843–1844-es országgyűlésen került az országos közvélemény elé. A hajdúdorogi országgyűlési követük, Pély-Nagy Gábor főkapitány útján kérték a görögkatolikus szertartási könyvek államköltségen történő magyarra fordítását és kiadását. Az elképzelés ugyan széles körű elvi támogatást kapott, az országgyűlés mégsem szavazta meg a szükséges pénzüsszeget.¹¹ Az országgyűlésen fiatal írnokként részt vevő hajdúdorogi Farkas Lajos (1821–1894), a magyar görögkatolikusok szervezett mozgalmának elindítója és évtizedeken át vezetője, ekkor tapasztalhatta meg első alkalommal az országos politika közönyösségét és szűkkeblűségét a magyar görögkatolikusokkal szemben.¹²

Hamarosan egyházi vonalon is nyilvánvalóvá váltak a magyar nyelv liturgikus alkalmazása előtti tornyosuló akadályok. 1845-ben Petrus Antal lelkész Hajdúdorogon teljes magyar nyelvű liturgiát vezetett, ami kiváltotta az Egri Főegyházmegyei Hatóság tiltakozását. A munkácsi püspököt eljuttatott levél a később oly sokszor ismételt tényre hivatkozott: a magyar nem kanonizált liturgikus nyelv, ezért használata nem engedélyezett.¹³

A nehézségek ellenére a hajdúdorogiak napirenden tartották a liturgikus könyvek fordításának és kiadásának kérdését. Az első magyar felelős kormány megalakulása (1848. március 17.) felcillantotta a reményt, hogy a magyar görögkatolikusok ügye a legfelsőbb politikai szinten támogatásra talál. Erre utalt Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter 1848. június 19-én Popovics Vazul munkácsi püspökhöz (1837–1864) írt levele, melyben kijelentette, hogy a maga részéről minden támogatást kész megadni a magyarra fordított liturgikus könyvek kiadásához.¹⁴

A felcillanó reményt a szabadságharc kitörése, majd pedig leverése oltotta ki. A Bach-korszakban a magyar nemzeti ügyekkel szemben a nemzetiségi igények kerültek előtérbe. A magyar görögkatolikusok szempontjából a román görögkatolikusok kormányzati támogatása különös jelentőséggel bírt. Mivel a magyar szabadságharc idején az erdélyi románok tanújelét adták a Habsburg-ház iránti hűségüknek, joggal számíthattak nemzeti igényeik támogatására. Az egyházszervezetük fejlesztésére vonatkozó kérelmeik 1853-ban találtak meghallgatásra, amikor az

uralkodó a Fogarasi Egyházmegyét Gyulafehérvár–Fogaras néven metropoliai rangra emelte, a korábban az esztergomi érsek alá tartozó Nagyváradai Egyházmegyét az új metropoliaiba sorolta be, valamint Szamosújváron és Lugoson új püspökségeket állított fel. Ezzel létrejött az erdélyi román görögkatolikus metropolia, melynek nemzetiségi jellege kezdetől fogva egyértelműen kidomborodott. A kifejezetten erős, és az iskolarendszer révén hatékony egyházszervezet sikeresen tudta képviselni a román nemzeti érdekeket, többek között a magyar görögkatolikusok törekvéseivel szemben is.

Utóbbiak helyzetét és feladatait a hajdúdorogi Farkas Lajos 1861-ben a Kárpáti Hírnökben közreadott nyílt levelében így fogalmazza meg:

„Most azonban erős meggyőződés, hogy rég ohajtott kívánságunk teljesülni s meg nem történhet az többé, hogy édes magyar hazánkban, mi magyar óhitűek lehessünk azon szegény páriák, kiknek saját édes anyai nyelvükön még Istenüket sem szabad imádni, az nem lehet; hogy midőn román ajku testvéreinknek párjával is állítják fel a püspökségeket, akkor egy 300000 lélekből álló magyar óhitű felekezet egészen elhanyagolva, idegen nyelv járma alá erőszakolva egyházi fő nélkül legyen. Az nem lehet, hogy gyermekeinkre most is az Az-Buki cyril betűk tanulását erőszakolják s a született tős, gyökeres magyar hajdú-gyermeknek is azt verjék fejébe, hogy ő nem magyar, hanem orosz; az nem lehet, hogy tovább elnézzük és el tűrhesünk; hogy szemünk láttára magyar hitsorsosainkat miként verbuválják, némely túlbuzgó ruthen papok saját zászlai alá. Itt az idő: hogy nekünk is fel kell lépünk s meg kell mutatnunk, hogy testben, lélekben magyarok vagyunk; s hogy Istenünket sem tudjuk másként imádni, mint magyarul; meg kell mutatnunk, hogy ezt tenni jogunk van s hogy azt tenni is fogjuk.”¹⁵

A kedvezőtlen politikai helyzetben az újabb magyar nyelvű fordítások elkészítése és a magyar nyelv liturgikus használata előtti egyházi akadályok elhárítása tűnt járható útnak. Így jelent meg 1862-ben Roskovics Ignác hajdúböszörményi lelkész gondozásában az Ó hitű imádságos- és énekes könyv,¹⁶ melynek használata széles körben elterjedt. A hajdúdorogiak 1863-ban Popovics Vazul munkácsi püspökhöz nyújtottak be kérelmet a magyar nyelv használata ügyében. A főpásztor, aki már korábban is támogatta az ügyet, most is nyitottan mutatkozott az engedélyeztetés kérdésében, de kijelentette, hogy erre csak akkor kerülhet sor, ha hivatalos és ellenőrzött liturgikus fordítások készülnek. Május 22-én kiadott körlevelében azonban már azt is kénytelen volt elrendelni, hogy a magyar nyelv használatának hivatalos engedélyeztetéséig kizárólag ósláv



Farkas Lajos (1821–1894), Hajdúdorog főbadnagya

10 Források, II/4/1, 60.

11 Források, II/4/1, 63–67.

12 Farkas Lajos, *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest, 1896, 56.

13 Petrus Jenő, *A magyarság önvédelme a keleti ritusú egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*, Debreczen, 1897, 22–23.

14 Források, II/4/1, 66–67.

15 Kárpáti Hírnök, I. évfolyam, 10. szám, 37–38.

16 Debreczen, 1862. 1898-ig összesen nyolc kiadást élt meg. A magyar nyelvű liturgikus kiadványokhoz: Ivancsó István, *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja, I. Nyomtatásban megjelent művek*, Nyíregyháza, 2006. Lásd még: Dobos András, Roskovics-féle énekeskönyv, in: Terdik Szilveszter (szerk.), *Orcad világossága: Görögkatolikusok Magyarországon*, Debreczen, 2020, 395–396.



Andrássy Gyula (1823–1890)

nyelven szabad a Szent Liturgiát végezni, s csak bizonyos részek (Evangélium, „Hiszem Uram, és vallom...” kezdetű imádság, népénekek) végezhető magyarul.¹⁷

A rendeletet Scitovszky János esztergomi érsek (1849–1866) felszólítására adta ki, akinek álláspontját a nyelvhasználat kérdésében a római katolikus egyház félelmei határozták meg. Mivel a görögkatolikusok számos településen a római katolikusokkal együtt éltek, féltő volt, hogy a magyar nyelv használatára vonatkozó igény a latin szertartásúak körében is erőteljesen jelentkezni fog. Ez a félelem hosszú évtizedeken át alapvetően határozta meg a római katolikus püspökök gondolkodását, akik nem vették figyelembe azt a tényt, hogy a keleti egyház hagyományosan más-ként viszonyul a nemzeti nyelvekhez, mint a nyugati.

Az esztergomi érsek közbelépése ráébresztette a hajdúdorogiat arra, hogy a nyelvhasználat kérdésében ki kell lépniük az egyházmegyei keretek közül. Az 1867-es kiegyezéshez vezető, enyhülő politikai helyzet is arra bátorította őket, hogy igényeikkel ismét az országos nyilvánosság elé lépjenek. 1866-ban feliratot intéztek az uralkodóhoz, a hercegprímáshoz, a főcancelláriához és az országgyűléshez. A feliratokban kinyilvánították nemzeti önazonosságukat: „...mi magyarok vagyunk s az örökké valóságig azok akarunk maradni”, és kérték ennek tudomásulvételét. Fájdalommal állapították meg, hogy bár saját hazájukban magyarként élnek, a szertartásuk nyelve miatt muszkának vagy oláhnak csúfolják őket. Felidéztek a román görögkatolikusok példáját, akik nem sokkal korábban szintén nemzeti alapon részesültek az egyházszervezet fejlesztésének kiváltságában. Joggal fogalmazták meg a kérdést: ha Magyarországon a román görögkatolikusok használhatják anyanyelvüket a liturgiában, és rendelkezhetnek saját egyházszervezettel, akkor ugyanezt a magyar görögkatolikusok miért ne igényelhetnék? Egyidejűleg utaltak arra is, hogy a megerősödött nemzetiségi mozgalmak komoly veszélyt jelentenek a magyar görögkatolikusokra. Ismételten kérték a bizánci szertartású liturgikus könyvek közpénzen történő lefordíttatását és kiadását, illetve megfogalmazták azt az igényüket, hogy a magyar görögkatolikusok számára létesüljön külön egyházmegye, vagy – ha ez anyagi okokból nem lehetséges – Hajdúdorog székhellyel helynökség.¹⁸

A felterjesztések sorsa kijózanítóan hatott a hajdúdorogiakra: választ sehonnan sem kaptak. Hiába hivatkoztak nemzeti érdekre, a kétszáz ezer főnyi magyar görögkatolikus népességre és annak jogos igényeire, a bizánci rítussal szembeni érdektelenség falát nem tudták áttörni.

Míg Hajdúdorogon a város többnyire biztosítani tudta a gyakorlatban a magyar nyelv liturgikus használatát, más helyeken az egyházi hatóságok korlátozó intézkedéseket foganatosítottak. Éppen az 1866. évi kérvényekkel egy időben zajlottak le Makón azok az események, amelyek rávilágítottak a magyar liturgikus nyelv alkalmazásából fakadó konfliktusok súlyára. A város mintegy kétezer fős görögkatolikus közössége már évtizedek óta a magyart használta templomi nyelvként. 1866-ban egy ötvenfős román anyanyelvű kisebbség ezt a szokást meg kívánta szüntetni, és ebben Iosif Papp-Szilágyi nagyváradi püspök (1863–1873) támogatta őket. A közösség belső békéjét éven át feldúló vitában a püspök azt az álláspontot képviselte, hogy magyar nyelven semmiképpen sem szabad a szertartásokat végezni. Arra akarta kötelezni a makóiakat, hogy alkalmazzanak egy román kántortanítót, aki a templomi éneklést is vezeti.¹⁹ Papp-Szilágyi püspök fellépése igazolta azokat a félelmeket, amelyekre a hajdúdorogiak az 1866. évi felterjesztésekben utaltak: az idegen szertartási nyelv veszélyezteti a magyar identitást, és a magyar közösségek beolvadásához vezethet.

A hajdúdorogiak felismerték, hogy nem elégséges más városok és falvak magyar görögkatoli-

17 *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról*, [Budapest], 1901, 79.

18 A feliratok: *Források*, II/4/1, 79–90.

19 *Források*, II/4/1, 97–100. A makói ügyről: Janka György, *A magyar liturgikus nyelv és a makói görög katolikusok*, Athanasiana, 9 (1999), 51–70.

kus híveire hivatkozniuk, hanem velük összefogva kell ügyüket az országos nyilvánosság elé tárni. Már az 1866-ban a képviselőháznak küldött felterjesztésben is engedélyt kértek arra, hogy a magyar görögkatolikusok számára országos értekezletet tartsanak. Ezt az országos kongresszust 1868. április 16-ra hívták össze Hajdúdorogra. Erre harminchárom egyházköztség küldte el képviselőjét (szám szerint kétszázhuszat), illetve húsz lelkész jelent meg. Ezenkívül tizenkilenc egyházköztség és tizenegy lelkész írásban jelezte, hogy elfogadja a határozatokat. A tanácskozás eredményeként megfogalmazódtak az elérendő célok: 1. magyar püspökség felállítása Hajdúdorog székhellyel; 2. a liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítása és kiadása; 3. a magyar liturgikus nyelv szentesítése. A kongresszus létrehozta az Állandó Végrehajtó Bizottságot, melynek élére a szervezésben nagy érdemeket szerzett Farkas Lajost, Hajdúdorog főhadnagyát választották. Így Hajdúdorog hivatalosan is a magyar görögkatolikusok mozgalmának központja lett.²⁰

Az Állandó Végrehajtó Bizottság delegációkat küldött Ungvárra, Pestre és Esztergomba. Az uralkodónak címzett feliratot Andrassy Gyula (1823–1890) miniszterelnök vette át és továbbította Bécsbe.²¹

A kedvező fogadtatás ellenére a petíciókra ezúttal sem érkezett válasz. A sürgetések és érdeklődések során ismét világossá vált, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának kérdése komoly félelmeket keltett a római katolikus főpásztorokban. Ezt a vallás- és közoktatási minisztérium tanácsosa, Lipovniczky István címzetes püspök egyértelműen Farkas Lajos értésére adta, aki visszaemlékezésében így idézi fel a tanácsos szavait:

„Mert hát ki áll jól arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e éppen azt követelni? Márpedig ez teljesíthetetlen.”²²

A hajdúdorogi kongresszus összekötötte a magyar nyelvű liturgia ügyét a görögkatolikus magyarok számára felállítandó külön püspökség igényével. Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) 1871 szeptemberében Hajdúdorogon tett kánoni látogatása során olyan magatartást tanúsított, mely megerősítette a dorogiakban azt a meggyőződést, hogy a tornyosuló akadályok ellenére céljaik megvalósulása közel van. Nem emelt kifogást az ellen, hogy a jelenlétében magyar nyelven végezzék a Szent Liturgiát. Sőt, az ünnepi pillanatokban a püspök még azt is kijelentette, hogy élete legszebb feladatának tartja, hogy ő legyen az első magyar görögkatolikus püspök.²³

Ilyen előzmények után óriási csalódást okozott az uralkodónak az a döntése, mellyel 1873. szeptember 17-én a Munkácsi Egyházmegyén belül Hajdúdorog székhellyel külhelynökséget alapított harminchárom magyar ajkú egyházköztség számára. A külhelynökség alapítását előkészítő kormányzat teljes mértékben figyelembe vette a római katolikus főpásztorok aggályait a magyar liturgikus nyelvvel kapcsolatban. S mivel a görögkatolikusok nyíltan megvallották, hogy a saját püspökség egyik legfontosabb feladata a magyar nyelv „oltárra emelése”, szándékuk ellenére komoly érvet szolgáltatottak az egyházmegye felállításá ellen. A külhelynökség alapítását ugyan maguk a hajdúdorogiak vetették fel arra az esetre, ha az egyházmegye létrehozása anyagi akadályokba ütközne, de annak joghatóságát értelemszerűen az összes magyar ajkú kö-

zösszre kiterjeszteni gondolták. Az 1868-ban megtartott hajdúdorogi kongresszus a korábbi javaslattal szemben már egyértelműen egy önálló egyházmegye felállítását kérte. A kormányzat belátta, hogy a magyar görögkatolikusok igényeire valamilyen választ kell adnia, aminek azonban összhangban kell lennie más egyházi érdekekkel is. A külhelynökség megalapítása tehát inkább köztes megoldásnak tekinthető. Pásztélyi Kovács János püspök (1874–1891) 1875-ben első külhelynökké Danilovics János székesegyházi kanonokot nevezte ki, akinek egyébként is meglehetősen szűk joghatósága csupán a szabolcsi főesperesség hajdúdorogi, karászi, máriapócsi, nagykállói, nyírbéteki és tímári esperesi kerületeinek parókiáira terjedt ki. Ez később ugyan a szatmári főesperesség nyíri kerületével bővült, de még így is csak töredékét fogta össze a magyar ajkú görögkatolikus egyházközségeknek.

Danilovics helynök jelentős sikereket ért el viszont a liturgikus fordítások terén. 1879 májusában fordítóbizottság felállítását kezdeményezte, melynek tizenhárom éven át tartó munkáját maga irányította. A munkáldoklás eredménye négy liturgikus könyv fordítása, illetve kiadása lett: 1) Aranyaszájú Szent János atya szent és isteni Liturgiája, Debrecen, 1882; 2) Görög katolikus egyházi szerkőnyv (Euchologion), Debrecen, 1883; 3) Szent Nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszenteltek liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai, Debrecen, 1890; valamint 4) Görögszertartású általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal, fordította: Danilovics János, Debrecen, 1892.²⁴

Alig alakult meg a fordítóbizottság és terjedt el működésének híre, Rómából – Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek (1867–1891) kezdeményezésére²⁵ – tiltó rendelkezés érkezett a magyar nyelv liturgikus használatát illetően. A Szentszék kötelezte a munkácsi püspököt arra, hogy maradéktalanul állítsa vissza az ósláv nyelv használatát. Pásztélyi püspök körlevélben hozta a papság tudomására a magyar nyelv használatának tilalmát, de ez a kialakult gyakorlaton nem sokat változtatott.²⁶ Annál inkább cselekvésre ösztönözte a hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottságot, mely 1881. január 23-án értekezletet tartott. A tanácskozás eredményeként a Bizottság tagjai kérényeket nyújtottak be a királyhoz, a képviselőházhoz és Trefort Ágoston kultuszminiszterhez. A felterjesztésekben rámutattak arra, hogy a külhelynökség nem oldotta meg a magyar görögkatolikusok problémáit, ezért ők ismét egy önálló egyházmegye felállítását kérik. Az országgyűléshez benyújtott kérényben utaltak arra, hogy az új egyházmegye előmozdítaná a magyar államnyelv elterjedését a nemzetiségek által lakott egyházközségekben.²⁷ Ez az utalás ugyan elsősorban a politikai üzenetekre érzékeny képviselők megnyerését szolgálta, viszont a hajdúdorogi mozgalom hazai és nemzetközi megítélése szempontjából végzetesnek bizonyult. Attól kezdve az alapvetően lelki igények kielégítése céljából újtárai indított kezdeményezést a közvélemény és a sajtó egy része nacionalista mozgalomként állította be, melynek célja a nemzetiségek elmagyarosítása. Ezt a bélyeget a magyar liturgia és a magyar görögkatolikus püspökség ellenfelei szinte letörölhetetlenül rásütötték a mozgalomra. Az 1881. évi felterjesztések kedvező fogadtatásra találtak mind a királynál, mind pedig az országgyűlésben. A kormány kikérte a püspöki kar tagjainak, illetve a budapesti egyetem teológiai karának véleményét, akik Pásztélyi munkácsi és Tóth Miklós eperjesi püspök (1876–1882) kivételével az új püspökség alapítása ellen foglaltak állást. Lipovniczky tanácsos egy évtizeddel korábban megfogalmazott szavai a magyar liturgikus nyelv bevezetésével

20 A hajdúdorogi kongresszushoz: Janka György, A magyar görögkatolikusok első nagygyűlése Hajdúdorogon 1868-ban, in: Végheő Tamás (szerk.), *Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, Nyíregyháza, 2019, 29–54; Végheő Tamás, Hajdúdorog, 1868 – Hajdúdorog, 1912, in: Végheő, *Hajdúdorog, 1868–2018*, i. m., 55–74.

21 Jaczkovics Mihály hajdúdorogi külhelynök visszaemlékezése: Források II/4/2., 313.

22 Farkas, *Egy nemzeti küzdelem*, i. m., 72.

23 Farkas, *Egy nemzeti küzdelem*, i. m., 80–82.

24 A görögkatolikus liturgikus könyvek újabb és részletes leírása: Dobos András, A magyar nyelvű liturgia emlékei, in: Terdik Szilveszter (szerk.), *Orcád világhossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen, 2021, 386–403.

25 Haynald bíboros szerepét egyik, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának levéltárában őrzött, a magyar nyelvű liturgiára vonatkozó irat világítja meg: Források, II/4/1, 397–403.

26 Pirigyi István, *A magyarországi görögkatolikusok története*, II., Nyíregyháza, 1990, 93.

27 Források, II/4/1, 138–182.

kapcsolatban továbbra is érvényben voltak. A kormány, látva a püspökök ellenkezését, levette a napirendről az egyházmegye alapításának kérdését, s attól kezdve kormánykörökben hosszú éveken át arra az álláspontra helyezkedtek, hogy mindaddig nem lehet szó új görögkatolikus egyházmegye alapításáról, míg a Szentszék a magyar nyelv használatát nem engedélyezi.²⁸

A váratlan és megalázó elutasítás évekre visszavetette az Állandó Végrehajtó Bizottság tevékenységét. Újabb konkrét lépések megtételére az 1896. évi millenniumi ünnepségek politikai légköre teremtett lehetőséget. A remények azonban ez alkalommal is fájó kudarchoz vezettek. Az Állandó Végrehajtó Bizottság ismét felkereste az ország és a katolikus egyház közjogi és egyházi méltóságait. Budapesti követjárásuk tárgyát a fővárosi és az országos közvélemény előtt azzal kívánták kihangsúlyozni, hogy június 27-én reggel magyar nyelvű Szent Liturgiát végeztek az Egyetemi templomban. Az esemény nagy sajtónyilvánosságot kapott: mind az előkészületeiről, mind pedig az elvégzett ünnepélyes Szent Liturgiáról sok sajtótudósítás született. A Pester Lloyd tudósítása hamar eljutott Rómába, ahol augusztus 20-án a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja már Vaszary Kolos esztergomi érsek (1891–1912) és Vályi János eperjesi püspök (1882–1911) időközben bekért jelentésével együtt tárgyalta az esetet. A szentszéki vizsgálat eredményeként szeptember 2-án az a döntés született, hogy mind a magyar nyelv használata, mind a liturgikus könyvek kiadása súlyos és megszüntetendő visszaélés. Erről Mieczysław-Halka Ledóchowski bíboros szeptember 20-án értesítette mind a hercegprímást, mind pedig a munkácsi és az eperjesi püspököket. Az érintett püspököket a Szentszék kötelezte arra, hogy tegyenek meg mindent a bevezetett visszaélések megszüntetése érdekében, vonják szigorú ellenőrzés alá azokat az egyházközségeket, amelyek a magyar nyelv használatában leginkább kitűnnek, és mozdítsák el helyükről azokat a papokat, akik a hajdúdorogi mozgalommal szimpatizálnak.²⁹

A magyar kormány 1898 márciusáig három memorandumot is intézett a Szentszékhez, melyek mindegyike a tiltás visszavonását sürgette. A lelki igény és a történeti előzmények mellett az emlékiratok leginkább a román görögkatolikusok nyelvhasználatára hivatkoztak, és sérelmezték, hogy a Szentszék megtagadja a magyaroktól azt, amit engedélyez a románoknak.

Egyházi részről mind Vaszary hercegprímás, mind pedig Firczák Gyula munkácsi püspök (1881–1912) a tiltás szigorúságának enyhítését kérte, míg Vályi János eperjesi püspök haladéktalanul kihirdette a tiltó határozatot.

A magyar liturgia ellenzői is eljuttatták álláspontjukat a Szentszékhez. Az egyháziak közül Drohobeczky Gyula kőrösi püspök (1891–1920) több levélben részletesen ismertette súlyosan elmarasztaló véleményét mind a görögkatolikus magyarok mozgalmáról, mind pedig a velük szimpatizáló Firczák Gyula püspökről.³⁰ A románok részéről a Román Nemzeti Pártban politizáló görögkatolikus pap, Vasile Lucaciu, illetve a későbbi lugosi és szamosújvári püspök, Vasile Hossu igyekezett a magyar görögkatolikusok mozgalmát tisztán politikai célzatú szervezkedésként feltüntetni, és a Szentszék előtt hiteltelenteni.³¹ XIII. Leó pápa (1878–1903) szakértőként Nikolaus Nilles jezsuita tudóst, a keleti egyházak történelmének és liturgiájának kiváló ismerőjét kérte fel a kérdés tanulmányozására, aki elutasította ugyan a magyar kormány érveit, de a magyar nyelv használatának tilalmát nem látta indokoltnak. Azt tanácsolta – eredmény nélkül –, hogy a

28 A sikertelen kísérlethez: Végheő Tamás, Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben, in: Somorjai Ádám – Zombori István (szerk.), *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*, Budapest, 2016, 315–325.

29 Az ügy iratai: Források, II/4/1, 199–246.

30 Források, II/4/1, 280–289.

31 Források, II/4/1, 233–234.



Szabó Jenő (1843–1921), a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságának elnöke

Szentszék inkább használja fel a magyar kormány buzgóságát, és érje el, hogy az állam költségén hittanilag kifogástalan liturgikus könyvek jelenjenek meg.³²

Az Egyetemi templomban végzett magyar nyelvű liturgia utáni diplomáciai jegyzékváltás és annak belpolitikai vonatkozásai a magyar görögkatolikusok mozgalmát véglegesen politikai síkra terelték. Voltak, akik a következmények miatt elhibázott lépésnek és fölösleges provokációnak tartották a fővárosi magyar nyelvű liturgiát. Kétségtelen, hogy a Szentszék reakciója rendkívül erélyes volt, és komoly hátrányokkal járt, de egyúttal átgondolt cselekvésre és új utak keresésére is ösztönözte a magyar görögkatolikusokat. Új kezdeményezésként 1898 júniusában Budapesten megalakult a Görög Szeretartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, melynek elnöke Szabó Jenő (1843–1921) nyugalmazott miniszteri tanácsos, főrendiházi tag lett.

Hosszú minisztériumi pályafutása során Szabó alaposan kiismerte a politika útvesztőit, ezért vezetésével az Országos Bizottság kísérletet tett arra, hogy a magyar görögkatolikusok ügyét kivesse a politika ingoványos talajáról. Mivel az egyházmegye felállításának kérdése elsősorban a politikai akarattól és egyeztetésektől függött, s könnyen kontrollálhatatlan játszmák martalékává válhatott, az Országos Bizottság arra az álláspontra jutott, hogy a magyar liturgikus nyelv szentesítését a meglévő egyházmegyei keretek között próbálja meg elérni. Ezenkívül célként fogalmazódott meg a liturgikus mozgalom nacionalista beütésektől való megtisztítása, valamint a Gergely-naptár bevezetése a magyar ajkú egyházközösségekben.

A programhoz száztizenhárom parókia, ötszázhatvannyolc filia és százharmincnyégyezer-ötszázhuszonhét hívő csatlakozott.³³ Az Országos Bizottság egy bő évtized után – megtapasztalva a román egyházmegyéek püspökeinek hajthatatlanságát és románosító törekvéseit – viszontért az önálló egyházmegye eszméjéhez, amelyet ez idő alatt a hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság nem adott fel.

Az Országos Bizottság programjában szerepelt egy római zarándoklat megszervezése is, melynek célja a magyar görögkatolikusok létének demonstrálása volt. Az 1898. november elején kibocsátott első felhívás így fogalmazott:

„1. Annak bizonyítása, hogy a görögkatolikus magyarok hűségesen ragaszkodnak az egyház egységének központjához, Rómához, s ez a ragaszkodás élő hiten, tiszta meggyőződésen és odaadó szereteten alapul.

2. Azokkal szemben, akik úgy informálták a Szentszékét, hogy nincs is görögkatolikus magyarság, e zarándoklattal bizonyítjuk létünket, és azt is, hogy elég nagy számban vagyunk ahhoz, hogy figyelembe vegyenek bennünket.

3. Végül ki kell mutatnunk Őszentsége előtt, hogy amikor más ajkú hittestvéreinkhez hasonlóan nyelvünket istentiszteleti nyelvvé emelteni kérelmezzük, csak a köztünk lábra kapott hitközöny, vallásmegvetés és valláselhagyás ellen küzdünk, mozgalmunk minden ízében tiszta, őszinte és katolikus.”³⁴

A zarándoklatra a jubileumi szentévbén, 1900-ban került sor, március 6–9. között. Ezen négy százhatvanegy zarándok (köztük hatvanhét lelkész) vett részt. A zarándoklat vezetését Vályi János eperjesi püspök vállalta, míg Firczak Gyula munkácsi főpásztor Rómában csatlakozott hozzájuk. Viszontagságos körülmények között jutottak el az Örök Városba, ahol azt a nyugtalanító hírt kapták, hogy XIII. Leó pápa talán nem is fogadja őket. A pápai kihallgatásra végül a római tartózkodás utolsó napján került sor. Vályi János püspök rövid köszöntő beszédében

32 Véghseő Tamás, Nikolaus Nilles és a magyar görögkatolikus liturgia ügye, in: Véghseő, *Symbolae*, i. m. 81–89.

33 *Emlékkönyv*, i. m., 3–10; Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860–1910*, Budapest, 1977, 144–152.

34 *Emlékkönyv*, i. m., 11.



A koalíciós kormány bemutatása. Apponyi Albert, Kossuth Ferenc, Wekerle Sándor, Andrássy Gyula, Darányi Ignác, Zichy Aladár, Jekelfalussy Lajos

a magyar liturgia szentesítését kérte a pápától, és átadta azt az emlékiratot, melyben a magyar görögkatolikusok a kérésüket összefoglalták. A szervezők előzetesen tájékoztatták az Államtitkárságot a benyújtandó kérelem tartalmáról, amely a nuncius útján jelezte, hogy arra azonnali választ a Szentatyától nyilvánvalóan nem kaphatnak. Az emlékirat szentszéki tanulmányozásával kapcsolatos későbbi államtitkársági dokumentumok kiemelik annak tiszteletteljes hangnemét és visszafogott stílusát.³⁵ Mind a zarándokok magatartása, mind pedig az emlékirat szövege jelentős mértékben javított azon a kedvezőtlen megítélésen, amely az addig beérkezett információk alapján Rómában a magyar görögkatolikusokkal kapcsolatban kialakult.

A római zarándoklat után az Országos Bizottság díszes kiállítású emlékkönyvet adott ki két térképpel, számos fényképpel, a zarándoklat előzményeinek, lefolyásának történetével, a pápának átnyújtott emlékirat szövegével, a résztvevők névsorával.³⁶ Az emlékirat címlapját Roskovics Ignác (1854–1915) festőművész, az Országos Bizottság tagja (a liturgiafordító Roskovics Ignác nagyrépost fia) Magyarok Nagyasszonya című grafikája díszítette. Történeti részét Hodinka Antal (1864–1946) történész, a görögkatolikusok történelmének legkiválóbb ismerője állította össze. A bizánci szeretartású katolikus magyarok történetének bemutatásában felsorakoztatja azokat a tényeket és érveket, amelyek a 19. század második felétől kezdődően egyre nagyobb jelentő-

35 Források, II/4/1, 487.

36 *Emlékkönyv*, i. m., 67–98.



Gróf Andrássy Gyula gróf Vass Bélával

görögkatolikusok önértelmezésének alakulásában. Különösen a millenniumi ünnepségek atmoszférájában volt nagy jelentősége annak, hogy rámutathattak: a magyar nemzet története a bizonyíték arra, hogy a „magyarság” és a „keleti szertartás” nem egymást kizáró fogalmak. Identitásdiskurzusuk tehát az egészen távoli múltból indult. Annak elfogadtatása a többségi társadalommal viszt valódi kálváriaútnak bizonyult. A zarándoklat ugyan nem hozott teljes áttörést, s a Szentszék elvileg fenntartotta a szigorú tiltást, de a magyar görögkatolikusok ügyének kétségtelenül óriási szolgálatot tett. Az enyhülés jeleként értelmezhető az, hogy a római zarándoklat után Emidio Taliani bécsi nuncius (1896–1903) is – a már említett Nikolaus Nilles-szel egyetértésben – a kialakult nyelvhasználati gyakorlat hallgatólagos tūrését javasolta.³⁷ A Szentszék valóban ezt az utat választotta: az a döntés született, hogy csak abban az esetben adnak ki újabb állásfoglalást, ha az érintett püspökök és a magyar kormány részéről ismételt jelzés érkezik, vagy a görögkatolikus egyházakat veszélyeztető tendenciákról (szakadások, hitelhagyások) futnak be hírek. Ebben az esetben a Szentszék késznek mutatkozott az érintett püspökök bölcsességére bízni a nyelvhasználati kapcsolatos döntéseket, és a kiadott magyar nyelvű liturgikus könyveket szakemberek által megvizsgáltatni.³⁸

A magyar nyelv liturgikus használatával kapcsolatban Vaszary Kolos hercegprímás már a római zarándoklat előtt azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy az csak a liturgia bizonyos – kevésbé lényegesnek ítélt – részeiben érvényesüljön. Ezt a Szentszékhez is eljuttatta, kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar nyelv teljes kizárására – vagyis a szentszéki tiltás maradéktalan végrehajtására – már semmi esély sincsen.³⁹ Később az Országos Bizottságnak az ógörög nyelv használatát javasolta, mivel tisztában volt azzal, hogy a Szentszék nem fogja engedélyezni a teljes

ségre tettek szert a magyar görögkatolikusok önértelmezésében. A többségi társadalom gondolkodásában a keleti szertartás a szláv és a román nemzetiségekhez kapcsolódott, míg a magyarság vallási jellemzőjeként a latin szertartás vagy a protestantizmus rögzült. Mindeközben a történelmi kutatások eredményeként egyre inkább vitathatatlaná vált, hogy a magyarság elsőként a bizánci szertartású kereszténységgel ismerkedett meg, a 10. században egyes magyar előkelők Bizáncban lettek keresztények, s ennek következményeként Hierotheosz püspök személyében keleti szertartású térítő püspök működött Magyarországon. Szent István király ugyan a latin szertartású kereszténység mellett döntött, ám a bizánci rítus képviselői – elsősorban a szerzetesek – még hosszú ideig működtek a magyarok között. A bizánci szertartás jelenléte az Árpád-kori magyarság körében, illetve az azt bizonyító történelmi tények sora óriási szerepet játszott a 19–20. századi magyar

magyar nyelvű liturgiát. Ezt a javaslatot az Országos Bizottság nem fogadta el, mert továbbra is bízott az 1900-ban beadott kérvény pozitív elbírálásában.⁴⁰

Másrészt az 1895 óta szerveződő és 1905-ben hivatalosan az esztergomi főegyházmege keretében felállított budapesti görögkatolikus parókia templomában kialakult gyakorlat ideiglenes eltérése is ezt a látszatot keltette. A budapesti parókia élére az a Melles Emil szatmári főesperes került, aki a magyar nyelvű liturgia elkötelezett híve volt. Melles Emil a főváros összes – tehát nem csak magyar ajkú – görögkatolikus hívője számára felállított parókian a magyar vidékeken kialakult gyakorlatot vezette be: az alapítás szavain és a csendes papi imákon kívül mindent magyarul végzett. Ez belső konfliktushoz vezetett, mely miatt végül a Szentszék intézkedése vált szükségessé. 1907-ben először a fővárosi románok kerültek ki a parókia joghatósága alól, s tértek vissza az illetékes római katolikus plébániák irányítása alá. Ezzel azonban a probléma nem jutott nyugvópontra. Amint azt az ifjabb Andrássy Gyula gróf (1860–1929) vezette belügyminisztérium kiderítette,⁴¹ egy Szentessy Alfonz nevű újságíró, egykori minorita szerzetes – személyes sértődöttségtől vezetve⁴² és Andrij Septickij lemergi görögkatolikus metropolita támogatásával – a Szentszéknel több feljelentésben is kifogásolta a magyar nyelv használatát a budapesti görögkatolikus templomban.⁴³

A feljelentések hatására 1909-ben a Hitterjesztés Kongregációja a budapesti parókiát rutén szertartásúnak minősítette, és a magyar nyelv liturgikus használatát betiltotta. Ekkor a budapesti görögkatolikusok – elfogadva a hercegprímás korábbi javaslatát – a liturgia lényegi részében az ógörögöt kezdték használni.⁴⁴ Az ógörög liturgikus nyelv ugyanúgy idegen volt a magyar görögkatolikusok számára, mint az ószláv és a román. Alkalmazásával ugyanakkor el lehetett kerülni azt a széles körben elterjedt – s Rómában a nemzetiségek által különösen is propagált – vádat, mely szerint a magyar liturgikus mozgalom csupán a politika szolgálatában álló eszköz, mellyel a kormány a nemzetiségek elmagyarosítását kívánja elérni.

Az újabb szentszéki tiltás hatására az Országos Bizottság is visszatért az önálló püspökség eszméjéhez, és 1910 végén a hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottsággal közösen kezdeményezte a kormánynál az elvi döntés meghozatalát egy magyar görögkatolikus egyházmege létesítéséről.⁴⁵ Ez az indítvány látszólag eredménytelen maradt. 1911. június 30-án Szabó Jenő a főrendiházban nagy hatású beszédben ismételte meg az alapításra vonatkozó kérést, utalva arra, hogy a magyar görögkatolikus püspökségtől remélik a magyar liturgikus nyelv kialakult gyakorlatának törvényesítését. A kormány nevében válaszoló Zichy János vallás- és közoktatási miniszter jóindulatról biztosította a magyar görögkatolikusok törekvéseit, de továbbra is azt az álláspontot hangoztatta, hogy először a magyar nyelv szentszéki elismerésének kell megtörténnie, s csak utána lehet szó az egyházmege alapításáról.⁴⁶ Maga a miniszter sem tudott arról, hogy Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök (1910–1912) Ferenc József megbízásából már áprilisban titkos tárgyalásokat kezdeményezett a Szentszékkel a magyar görögkatolikus egyházmege felállításáról.⁴⁷ Az első kedvező szentszéki reakciók után, Szabó Jenő főrendiházi beszéde idején a magyar kormány már azt kívánta elérni a Szentszéknel, hogy annak hozzájárulását minél előbb a közvélemény elé tárhassa.

40 Szabó-Sztripszky, *A görög-katolikus magyarság*, i. m., 332.

41 Források, II/4/2, 144.

42 Szentessy konfliktusba került a budapesti görögkatolikus parókia lelkészeivel: Források, II/4/2, 62.

43 Források, II/4/2, 164.

44 Az ügy iratai: Végheő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 2, 1906–1912* (Collectanea Athanasiana, II/4/2), Nyíregyháza, 2019 (= Források, II/4/2), 62–67.

45 Források, II/4/2, 159–167.

46 Források, II/4/2, 210–219. és Szabó-Sztripszky, *A görög-katolikus magyarság*, i. m., 307–318.

47 Források, II/4/2, 190–191.

37 Források, II/4/1, 476–480.

38 Források, II/4/1, 490.

39 Források, II/4/1, 386–387.

Az Országos Bizottság és az Állandó Végrehajtó Bizottság indítványa ugyanis egy politikailag nagyon intenzív időszakban érkezett meg a kormányhoz. Az uralkodó egyetértésével a kormánytagok nagy horderejű törvények parlamenti vitáját készítették elő. Így a magyar görögkatolikus ügy ismét politikai játszmák középpontjába került. A törvénytervezetek közül kiemelkedett az új véderőtörvény, melynek elfogadása kétségesnek tűnt. A politikai pártok támogatásának megnyerése érdekében az uralkodónak szüksége volt egy olyan gesztusra, amelylyel a magyar nemzet iránti figyelmét kifejezhette. A magyar görögkatolikusok régi vágyának teljesítésével – melynek nemzeti jellege vitathatatlan volt – az uralkodó megnyerhette a parlament támogatását. Mivel azonban a Szentszék hozzájárulására is szükség volt, Ferenc József először a diplomáciai utak mellőzésével, Lippay Bertalan festőművész, pápai gróf és kamarás közvetítésével⁴⁸ érdeklődött a Szentszéknel, majd pedig hivatalosan, de még mindig titokban a miniszterelnök útján indította meg a szükséges egyeztetéseket. Khuen-Héderváry miniszterelnök teljes nyíltsággal feltárta a Szentszék előtt, hogy a magyar görögkatolikus egyházmege felállításának milyen fontos belpolitikai vonzata van, s az uralkodó mennyire értékelné, ha a Szentszék segítséget nyújtana neki a tervei megvalósításában.⁴⁹ A magyar kormány számára is nyilvánvaló volt, hogy az egyeztetések sok időt igényelnek, de már 1911 nyaratól kezdve újra és újra azt kérte a Szentszékeltől, hogy az új egyházmege felállításához adott beleegyezését belpolitikai okokból minél előbb nyilvánosságra hozhassa. A Szentszék ezzel szemben mindaddig kerülni kívánta a nyilvánosságot, míg a kormánytól meg nem kapja a szükséges biztosítékokat nemcsak az egyházmege finanszírozása, hanem a magyar liturgikus nyelv tilalma tekintetében is. A Szentszéknek ugyanis továbbra is az volt az álláspontja, hogy a magyar nyelv liturgikus használatát nem engedélyezi, ugyanakkor hallgatólagosan eltűri a kialakult gyakorlatot.

Az egyeztetés része volt a püspöki kar véleményének kikérése is, melyre november 9-én került sor. Három évtizeddel korábban a magyar görögkatolikusokat mélyen lesújtotta a püspökök elutasító álláspontja. Ez alkalommal viszont minden püspök számára nyilvánvaló volt az erőteljes uralkodói akarat, s nem volt kétséges a támogató nyilatkozat megszavazása.⁵⁰ Ferenc József felterjesztését az újonnan kinevezett kalocsai érsek, Csernoch János (1911–1912) juttatta el a Szentszékhez; ebben az új egyházmege liturgikus nyelveként az ógörög szerepelt. A püspökkari tanácskozáson jelen voltak a román görögkatolikus metropólia főpásztorai, Victor Mihályi érsek (1894–1918), Demetriu Radu nagyváradi (1903–1920) és Vasile Hossu szamosújvári püspök (1903–1912) is, akik szintén megszavazták az új egyházmege alapítását. Alessandro Bavona bécsi nunciushoz (1911–1912) írt levelükben így fogalmaztak:

„...szimpátiával üdvözlöttük a tervet [ti. az egyházmege alapítását a magyar görögkatolikusok számára], és akkor sem emeltük fel szavunkat, amikor elhangzott, hogy mintegy hetven parókiát a mi érseki tartományunkból kívánnak az új egyházmegebe átsorolni...”

Ugyanakkor azt kérték a nunciustól, hogy az átsorolandó egyházközségek pontos kijelölése ne történjen meg a megkérdezésük nélkül.⁵¹ A következő hónapokban megtartott üléseik után közösen léptek fel az érdekeik képviselőként, és elérték, hogy a már kijelölt új egyházmegei határokat megváltoztassák, s az általuk igényelt egyházközségeiket visszasorolják. A tárgyalásokon heves viták zajlottak az egyes parókiák nemzetiségi jellege fölött. A magyar kormány képviselői az 1910-es népszámlálás adatait vették alapul, de elsődleges adatnak azt tekintették,

48 Lippay megbízása a miniszterelnökség részéről: Források, II/4/2, 183–184.

49 A miniszterelnök levele a pápához: Források, II/4/2, 198–199.

50 Források, II/4/2, 370–371.

51 Források, II/4/2, 363–365.



Ferenc József egyenruhában (1910)



A Magyar Királyság görögkatolikus egyházmegyéi 1912-ben. Térkép: Nagy Béla

hogyan egy adott településen a lakosság milyen százalékban beszéli az államnyelvet. A román püspökök viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy a magyar nyelv ismerete másodlagos adat az anyanyelvhez képest. Ezzel egyidejűleg a román püspökök minden lehetséges módon felhívták a Szentzséki figyelmét arra, hogy bár az új egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve az ógörög lesz, az mindenképpen a magyarosítás célját fogja szolgálni. Ezt a gyanút erősítette a magyar kormány sajátos elképzelése is a magyar görögkatolikusok számára felállítandó új egyházmegyről. A kormány nem is titkolta azt az álláspontját, mely szerint nemzetpolitikai szempontból nem célszerű minden magyar identitású görögkatolikus hívót az új egyházmegyebe sorolni, mert akkor az „anyaegyházmege” végképp tisztán nemzetiségi egyházmegyek lesznek. Különösen a román-magyar relációban volt erős a magyar kormány aggodalma, mivel a rutén egyházmegyek püspökeinek lojalitása, a magyar államhoz és a magyar kultúrkörhöz való ragaszkodása nem kérdőjeleződött meg. A román püspökök ezzel szemben kivették részüket az egyre feszültebbé váló magyar-román kapcsolatok alakításából és a rendelkezésükre álló eszközöket hagyományosan a románság egyre nagyobb önállóságot követelő intézményeinek támogatására fordították. Ezért a kormányzat képviselői azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy az egyházmegyei határok átalakításakor a magyar identitású görögkatolikus parókiák egy részét az anyaegyházmegekben hagyják, míg néhány olyan parókiát, melyeket a román püspökök egyértelműen román jellegűnek tartanak, átsoroljanak a felállítandó új egyházmegyebe. A sajátos elképzelés szerint a román püspököknek az lesz az érdekük, hogy biztosítsák magyar híveik nyelvi jogait, mert akkor számíthatnak arra, hogy az új magyar egyházmegyebe sorolt románok is megkapják ugyanazon bánásmódot...⁵²

52 Források, II/4/2, 537. Ez a viszonyosságra épülő, tisztán politikai elképzelés évtizedekre megbélyegezte a Hajdúdorogi Egyházmegyet, mivel mind a hazai nemzetiségek körében, mind pedig a nemzetközi közvélemény előtt a nacionalista magyar kormányzat eszközévé degradálódott.



A Christifideles graeci kezdetű bulla

Ez az elképzelés különösen Demetriu Radu nagyváradi püspököt keserítette el, aki heves kirohanásokat intézett a tervezett egyházmegye ellen és meggondolatlan lépésekre ragadtatta magát. Ez kiváltotta a bécsi nunciaturát Bavona érsek halála (1912. január 12.) után vezető Francesco Rossi-Stockalper – és jelentései alapján a Szentszék – megütközését. Az ügyvivő már 1912 februárjában jelezte a Szentszéknek, hogy Radu püspök nemcsak az egyházmegyéje papságát látítja a tervezett egyházmegye ellen, de Ferenc Ferdinánd trónörökösrel is felvette a kapcsolatot, és kérte közbenjárását.⁵³ A trónörökös teljes mértékben a románok mellé állt, és a római Osztrák Történelmi Intézet igazgatóját, Ludwig von Pastort utasította arra, hogy a Szentszéknel kísérelje meg megakadályozni az egyházmegye felállítását.⁵⁴

A tárgyalások megzavarását szolgálta az az újságcikk is, mely február 9-én szenzációként tárlta a hamis hírt: Róma hozzájárult a magyar nyelv liturgikus használatához.⁵⁵ Ez óvatossá tette a Szentszékét, s a magyar kormány csak hónapokig tartó tárgyalásokkal és írásos kötelezettség vállalással tudta eloszlatni a kételyeket.⁵⁶

A tárgyalások sikeres lezárásáról 1912. április 13-án adtak hírt az újságok. Ezt követően Ferenc József, a magyar katolikus egyház főkegyuraként, a magyar közjog előírásainak megfelelően 1912. május 6-án megalapította a Hajdúdorogi Egyházmegyét, Szent X. Piusz pápa (1903–1914) pedig június 8-án kiadott „Christifideles graeci...” kezdetű bullájával kanonizálta azt.⁵⁷ Az alapító bulla bevezető része kifejti, mi indokolta a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását.

A magyarországi görög szertartású katolikusok mindenkor tanújelét adták hithűségüknek, valamint az Apostoli Székhez való ragaszkodásuknak. A pápák ugyanakkor egyházszerzetük kiépítésével előmozdították fejlődésüket, és ha szükségessé vált, új egyházmegyéket létesítettek számukra. IX. Piusz pápa ezért alapította meg a román görögkatolikusok részére a lugosi és a szamosújvári püspökséget, illetve a gyulafehérvár–fogarasi érseki tartományt. A bulla megállapítja: a görög szertartású hívek között megsokasodott azok száma, akik a magyar nyelvet használják, és akik szüntelenül arra kérték a Szentszékét, hogy számukra egyházmegyét alapítson. Kérésük teljesítése két okból is sürgetővé vált: 1) hogy az egyházmegye felállítása által megerősödjék a vallás, a béke és az egység a különböző nyelveken beszélő görög szertartású hívek között; illetve 2) hogy elháruljon a nemzeti nyelvek liturgikus alkalmazásának veszélye, amelyet a pápák már többször elítéltek. Ezt kihangsúlyozandó, az alapító bulla leszögezi: a magyar nyelvet soha nem lesz szabad a liturgiában használni. Az új egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög. A nemzeti nyelv a Szentszék által a nyugati egyház számára engedélyezett mértékben érvényesülhet. A hivatalos liturgikus nyelvet azonban csak három év múlva kell bevezetni; ez idő alatt minden lelkes köteles azt elsajátítani. Addig minden templomban azon a nyelven lehet végezni a szertartásokat, amelyen jelenleg is végzik, kivéve a magyar nyelvet. A Szentszék álláspontja szerint tehát az új egyházmegyének éppen az a feladata, hogy a magyar nyelv liturgikus alkalmazását visszaszorítsa. A magyar kormány javaslatára a Szentszék a Hajdúdorogi Egyházmegyébe százhatvankét parókiát osztott be. Ezek közül egy az Esztergomi, nyolc az

53 Források, II/4/2, 415–418.

54 Források, II/4/2, 688–689. Lásd még: Salacz Gábor, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában: 1867–1918*, München, 1974, 157; James Niessen, *Hungarians and Romanians in Habsburg and Vatican Diplomacy: The Creation of the Diocese of Hajdudorog in 1912*, *The Catholic Historical Review*, LXXX (1994), 253–254.; Ion Cârja, *La Santa Sede e l'identità nazionale romana nel contesto della fondazione del Vescovado di Hajdudorogh (1912)*, *Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice*, I (2004), 152–161.; Ion Cârja, *L'arciduca Francesco Ferdinando e i romeni greco-cattolici nel contesto della creazione della diocesi di Hajdudorogh (1912)*, *Quaderni della Casa Romana*, 3 (2004), 341–352.

55 Források, II/4/2, 575–579.

56 Források, II/4/2, 528, 634, 638, 646.

57 Források, II/4/2, 708–714.



A Hajdúdorogi Egyházmegye parókiái 1912-ben. Térkép: Szabó Sándor

Eperjesi, hetven a Munkácsi, négy a Szamosújvári, negyvennégy a Nagyváradi és harmincöt a Gyulafehérvár–Fogarasi Főegyházmegyéhez tartozott.

Az új egyházmegyéhez az 1910. évi népszámlálási adatok alapján 215.498 hívő került. Közülük 183.757 magyar, 26.823 román, 1623 szlovák, 968 rutén és 2.509 egyéb anyanyelvű volt. A görögkatolikus magyarok 40 százaléka, vagyis 120.747 lélek, nem került a Hajdúdorogi Egyházmegyébe; kétharmaduk szláv, egyharmaduk pedig román püspökségek joghatósága alatt maradt.

Mivel a Gyulafehérvár–fogarasi Főegyházmegyétől átcsatolt egyházközségek a központtól igen messze voltak, a pápa engedélyezte, hogy a hajdúdorogi püspök külhelynök segítségével kormányozza őket. A pápa a hajdúdorogi templomot székesegyházi rangra emelte. A magyar kormánnyal történt megállapodás értelmében a püspök, a kanonokok és a központi tisztségviselők javadalmazásáról a magyar államnak kellett gondoskodnia. A parókiákat átengedő egyházmegyék javadalma sértetlen maradt. A bulla kihangsúlyozta, hogy az egyik legsürgetőbb feladat a papnevelő intézet felállítása, melyhez az anyagi feltételeket a kormánynak kellett biztosítania. A Hajdúdorogi Egyházmegye az esztergomi érseki tartományba nyert besorolást.

Ezzel lezárult a magyar görögkatolikus több évtizedes küzdelme, amelyet Szabó Jenő 1913-ban megjelent könyvében nagyon találóan kálváriáútnak nevezett. Az akkor már idős elnök nem sejtette, hogy a magyar görögkatolikusok kálváriája egyáltalán nem ért véget, sőt az igazi megpróbáltatások még csak ezután következtek.

Véghseő, Tamás:

THE MOVEMENT OF HUNGARIAN GREEK CATHOLICS IN DUALIST HUNGARY

The only change in the organisation of the Catholic Church during the period of dualism was the establishment of the Eparchy of Hajdúdorog in 1912. From 1866 onwards, Greek Catholics identifying as Hungarians repeatedly expressed their demand to the government that they should be allowed to form a church organisation separate from the existing eparchies of a Romanian and Ruthenian ethnic character. The independent Hungarian Greek Catholic Eparchy and its bishop were expected to obtain from the Holy See the sanctioning of the liturgical use of the Hungarian language.

In general, the governments of the period of dualism supported the aspirations of the Hungarian Greek Catholics. Thus, in 1873, with its seat in Hajdúdorog, an external vicariate was established within the Eparchy of Munkács (Mukachevo in modern-day Ukraine) for the Hungarian Greek Catholic parishes. In 1881, the government was ready to develop the external vicariate into an eparchy proper, but the plan failed due to the opposition of the bishopric. The Latin-rite bishops were strongly opposed to the Hungarian Greek Catholics' aspiration to use Hungarian as their liturgical language. They feared that a possible permission would encourage the Latin-rite Hungarian, Slovak, German, and Croatian congregations and that they would make a similar demand, and the churches themselves would become arenas of nationalist aspirations and controversy. The Holy See accepted the bishops' arguments and sought to restrict the Hungarian Greek Catholic movement with stringent prohibitions.

After 1881, the Hungarian governments took the position that until the question of the liturgical language had been resolved in a favourable way, it was not advisable to establish a Hungarian Greek Catholic eparchy. This position changed in the years preceding the First World War, when the Kuen-Héderváry government, with the agreement of Franz Joseph, placed the issue of the Hungarian Greek Catholic eparchy in the political context of the debate on Hungary's defence forces. As the issue of the liturgical language was settled by a compromise, namely, the introduction of the mandatory use of Ancient Greek, the Eparchy of Hajdúdorog was established in 1912.

